

יומני נ. ה. אימבר

דבר קיומם של ל' הפרקים מתוך יומני נפתלי הרץ אימבר, הניתנים כאן במקורם, כפי שנתפרסמו בעתון "ג'ואיש סטאנדארד" הלונדוני בשנים 1888—1890 (ובתרגום), נודע בציבור בראשונה בשנת 1964¹ ואף-על-פי שהם מהווים רק חלק ראשון של זכרונות המשורר, המקיף את שנות ילדותו ונעוריו, וכן את השנים תרמ"ב—תרמ"ג, חשיבותם מצדיקה, כמדומה, את פירסומם מחדש, כי הם זורקים אור על פרשות שונות בתולדות-חיינו של אימבר, שכמעט ולא ידענו עליהן דבר, ועל היחסים בינו ובין לורנס ואליס אוליפנט, שהיו אפופים שמועות ואגדות. בדפים הבאים אגולל פרשת כתיבתם של הזכרונות האלה ופירסומם, ואעיר על אחדים מן הדברים שיש בהם משום חידוש, בעיקר לגבי היחסים בין אימבר ובין בני הזוג אוליפנט והשפעתם עליו. בכל הנוגע לשאר הענינים שעליהם מדובר בזכרונות הללו, יבואו אחרים וישלימו את המלאכה.

א. חיבור היומנים

נפתלי הרץ אימבר — אישיות יוצאת-דופן משחר ילדותו — נולד בעיר זלוצ'וב שבגליציה המזרחית בשנת 1855². אחיו, שמריהו אימבר, מספר על הגברוזה הקשה שלקה בה בגיל רך, כשבולדה אחותו הצעירה ממנו. אותו ה'לם מוקדם, יחד עם הפינוק המופרז שפינקתו אמו, עשו את אימבר לאדם חסר כל יציבות נפשית. עוד בנעוריו הרבה לעסוק בתורת-הנסתר, עיסוק שתפס מקום מרכזי יותר ויותר בחייו, והערצתו את הבעש"ט הביאה אותו לזלזל בגלוי ב"רביים" של ימיו ובחסידיהם השוטים. אנשי עירו רדפו אותו בשל כך, והוא עזב את בית אמו ואת עירו שלא על-מנת לחזור, מכיון שכבר אז "היה בדעתי לעלות לארץ-ישראל"³.

בנעורי בעלומי ימי
עזבתי ארץ גלותי;
לציון הרימותי פעמי,
לירושלים עיר חמדתי!

בבליי סחבות ופשתים
סחרתי, בלכתי למסעי,
עדי לארץ פלשתים
באתי לקרוא "ברקאי!"⁴

בדרכו ל"ציון" התעכב אימבר זמן ממושך ברומניה. מרומניה נסע לתורכיה, ותחתיו האחרונה בדרכו לארץ היתה קושטא, שם התפרנס מן הרוכלות (כעדותו בשיר הנזכר ולפי דברי אחיו; בזכרונותיו אין הוא אומר על כך דבר). שם, בקושטא, אירעה אותה פגישה, שהיתה לה השפעה מכרעת על כל מהלך חייו וגם על כתיבתו, פגישתו עם לורנס ואליס אוליפנט, שאתם עלה לארץ-ישראל.

אימבר עשה בארץ ארבע שנים וארבעה חדשים (ולא שמונה או שש שנים, כפי הסברה המקובלת). את תאריך בואו לארץ אין קושי לקבוע, שהרי בא עם לורנס ואליס אוליפנט וחבורתם. לפי פיליפ הנדרסון, בעל הביוגרפיה השלמה הראשונה על אוליפנט,⁵ באה החבורה לחיפה בדצמבר 1882 (כסלו—טבת תרמ"ג). תאריך איגרתו הראשונה של אוליפנט ל"ג'ואיש כרוניקל" הלונדוני הוא אמנם 15 בדצמבר, אך הכתבה הראשונה שלו מחיפה לעתון "ניו-יורק סאן" היא מיום 27 בנובמבר 1882!⁶ לפיכך אפשר לקבוע שהקבוצה הגיעה לארץ בראשית חודש נובמבר או באמצעו (חשוון—כסלו תרמ"ג).

אשר לתאריך יציאתו של אימבר את הארץ, מציין אחיו שמריהו — ששמר את זכרו, טרח בהוצאת כתביו ואף כתב את הביוגרפיה ה"רשמית", שעליה הסתמכו כל הכותבים על אימבר — שהוא יצא ב"סוף תרמ"ז".⁷ ב"כל שירי נפת לי הרץ אימבר" (תש"י) הוא מאחר את תאריך צאתו של אחיו המפורסם עד "תחלת תרמ"ח" (אולי מתוך רצון להרחיב ככל האפשר את גבול ארץ-ישראליותו). אולם אימבר עצמו, במכתב ל"חבצלת", ששיגר מלונדון, קובע כי יצא במארס 1887, הוא חודש אדר תרמ"ז.⁸

לאחר צאתו את ארץ-ישראל נדד על-פני אירופה ולבסוף נתישב בלונדון. בשנת תרמ"ט שלח משם מכתבים ושירים אחדים ל"חבצלת" הירושלמי. באחד המכתבים האלה⁹ הוא מזכיר כבדרך-אגב, שהוא עוסק בכתיבת ספר-זכרונות על חייו בארץ-ישראל ועל אוליפנט (שמת באנגליה, בדצמבר 1888, כאשר התכוון לשוב לארץ בלוויית אשתו השנייה, רוזמונד אוואן). דברים דומים כתב באותו זמן לאחיו שמריהו בזלוצ'וב.¹⁰ אימבר התפאר לא אחת בדבריהם שכתבם כביכול או שהוא עתיד לכתבם. אך הפעם לא היתה זו התפארות-שוא. ל' פרקים ראשונים מתוך ספר זכרונות זה נתפרסמו, כאמור, בהמשכים בשנים 1888—1890 בעתון "ג'ואיש סטאנדארד" (כותרתו העברית: "דגל ישורון") — שבועון חרדי באנגלית, שנערך בידי הארי סמואל לואיס. אחד ממשתתפיו הקבועים של השבועון היה ישראל זנגויל, שהיה בעל טור סאטירי-הומוריסטי בשם "מרור וחרוסת", אשר עליו חתם בשם "מרשל'יק".

מלבד זכרונותיו פירסם אימבר ב"ג'ואיש סטאנדארד" גם מאמרים על התלמוד, שקובצו לימים בספרו האנגלי הקטן על התלמוד. אולם זכרונותיו, הנקראים "דפים מיומני הארץ-ישראלי ומיומנים אחרים", לא קובצו בספר מעולם.

האם נכתבו ה"דפים" הללו במקורם עברית או אנגלית? בשולי מכתב למערכת (בפולמוס על השמיטה), שפירסם אימבר ב"ג'ואיש סטאנדארד" זמן מועט לפני שהתחילו להתפרסם בו הזכרונות, מציין העורך ש"מכתב זה תורגם מעברית". אולם את הזכרונות כתב, כפי הנראה, באנגלית. דבר זה אנו מסיקים מתוך "ילדי הגיטו" לישראל זנגויל. זנגויל, ממשתתפיו הקבועים של העתון, הכיר אז את אימבר היטב

וצייר את דיוקנו ב"ילדי הגיטו" בדמות מלכיצדק פנחס, "המשורר הגיאז-עברי". דיוקן זה של המשורר רבי-הכשרון, העני המרוד, מגלה יותר מטפח מדמותו של אימבר בימים ההם. פנחס הוא, לפי זנגויל, "גאון אמיתי, שלא טופח". הוא שתיין, ברברן וחסר כל אחריות ויציבות. רגע הוא במרומי-מרומים, "שואב משם להבות קודש וזוהר נצח", מלא התלהבות ואמונה בכוחותיו. ומשנהו הוא בתחתית היאוש וביטול-עצמו. לעתות השראה הוא מקסים את כל שומעיו, אולם בדרך-כלל מעוררים מראהו והתנהגותו סלידה (דברים דומים מספרים על אימבר כל אלה שהכירוהו ותיארוהו בזכרונותיהם).

פנחס, אשר מצבו הדחוק, שתייבותו, והיותו נטול מעצורים מוסריים, גרמו לו שיעסוק בכל מיני מלאכות משונות (בין השאר שימש כשחקן בתיאטרון בתפקידי נשים), התפרנס, בראשית ישיבתו בלונדון, מתרגום כתבים מיסיונריים לעברית. אחר-כך התקרב לחוגי האורתודוקסים בלונדון בתקוה שימנו אותו רב, או לכל הפחות דרשן. וכך אירע שהשתתף בפגישות שבהן נידון יסודו של העתון האורתודוקסי "The Flag of Judah" ("דגל יהודה"), שאינו אלא ה"גיאזיש סטאנדארד" ("דגל ישורון"). פנחס מציע למסידים את שירותו בכל מיני תפקידים: מתפקיד עורך העתון ועד לתפקיד נער-המערכת. אך הללו — אנשי-עסקים יהודים, הסוחרים בבשר כשר, בגבינה כשרה וכדומה, ומעוניינים בעתון חרדי, כדי להגדיל את חוג לקוחותיהם — מתנחסים אליו בביטול גמור. לבסוף מציע להם פנחס שהוא ימצא להם עורך מתאים תמורת עמלה כלשהי. כעבור זמן-מה הוא מביא אליהם את רפאל ליאון (גיבור הרומן "ילדי הגיטו"), המתמנה כעורך. מעתה מתחיל פנחס להטריד את העורך בכתביו. רפאל ליאון (בבואתו של הארי סמואל לואיס, עורך ה"גיאזיש סטאנדארד") "לא ירא את המוות, אבל אימה ופחד אחזו אותו מפני פנחס, והוא היה משחד אותו ביד רחבה על-מנת שלא ימלא את גליונות עתונו". את שירי פנחס, שכתבם אנגלית, במיוחד בשביל העתון, סירב לפרסם, אולם התרצה לבסוף לפרסם כמה ממאמריו ואף הודה כי "אינם מן הגרועים". על כך העיר סגן-העורך: "הם אנוכיים להבהיל. אף-על-פי כן האנגלית שלו משתפרת והתיאוריות שהוא מגולל הן מקוריות" (ההדגשה שלי, ג. י.). הכוונה, מן-הסתם, לפרקי הזכרונות, שבהם הוא מצייר דיוקן מחמיא של עצמו ומסביר את השקפותיו על החסידות ואת תורתו של אוליפנט. בכל-זאת נדחים מאמרי פנחס מגליון לגליון מפני חומר חשוב יותר (אכן, מאמרי אימבר ב"גיאזיש סטאנדארד" נתפרסמו ברווחי-זמן ניכרים). בסוף הספר אומר העורך לסגנו, בהגישו לו מאמר קצר מפרי-עטו: "שים נא לב שהאוטו-ביוגרפיה של פנחס לא תדחק את זה החוצה".

דומה, כי יש בכך כדי ללמדנו, שאימבר כתב את ספר-זכרונותיו באנגלית והעורך עבר עליו בקולמוסו. מכל-מקום, האנגלית של פרקי הזכרונות היא חיה, טבעית וקולחת, ואינה דומה כלל לפרוזה העברית המליצית והעילגת, שאימבר הפובליציסט נזקק לה באותו זמן. וכך הלכו ונתפרסמו פרקי זכרונותיו של אימבר בעתון "גיאזיש סטאנדארד" עד תום השנה השניה לקיום העתון, ואז בא עד משבר. הארי סמואל לואיס, עורך העתון, התפטר מתפקידו ויצא לארצות-הברית, ובמקומו נתמנה עורך חדש (ראשי-התיבות של שמו הן J. S., ולא הצלחתי לזהותו). העורך החדש, אם

משום דברי השטנה על אימבר, שהגיעו אליו מירושלים (כמו שאימבר עצמו מספר במכתבו ל"חבצלת": "למען לא אקפח שכר כל בריה, אפילו של שרץ הזוחל,¹¹ אקריב תודתי להצבי כי שלח העלה לעורך 'ג'זאי' סטאנדארד",¹² ואם משום שלא הפץ לטרוח ולערוך את מאמרי אימבר, חדל לפרסמם (אם כי פירסם כמה מכתבים שלו במדור המכתבים לעורך). כעבור שנה (ב-1891) חדל עתון זה להופיע, ואם היו בתיקי המערכת פרקי-זכרונות נוספים משל אימבר, בוודאי הלכו לאיבוד. יש איפוא בידינו חלק ראשון של אוטוביוגרפיה רבת-ענין, אשר לו השלימה אימבר, היתה נעשית, בלי ספק, פסגת כל יצירתו.

אימבר חש, שהיה עֵד למאורעות נכבדים, אשר חובתו לרשמשם לזכרון, וי"ג שנים לאחר פרסום פרקי-זכרונותיו ב"ג'זאי' סטאנדארד" שב וכתב את זכרונותיו מחדש ושנים-שלושה פרקים מתוך הספר החדש הזה פירסם בשבועון "אמריקן היברו" ("The American Hebrew") משנת 1902, שיצא בניו-יורק. בפרק הראשון הוא מכריז:

"הריני מאמין, שכל אדם חייב לרשום ביומן ולצייר את המאורעות שהיה עֵד להם, כי מתוך הסתכלות אנו עשויים ללמוד הרבה יותר מאשר מתוך כל אותן העובדות שדוחס המורה למוחגו בבית-הספר. בהיבור אוטוביוגרפיה מעין זו (כלומר אוטו-ביוגרפיה בצורת יומן — המע') הריני עוסק כעת, ודוגמה מספרי אביא עתה לפני קוראי ה'אמריקן היברו'.¹³

בשלושת הפרקים-לדוגמה מתוך ה"יומן" המחודש, שנתפרסמו בשבועון היהודי האמריקני, חוזר אימבר ומספר על העיר קושטא ועל פרשת עלייתו לארץ-ישראל אותם הדברים עצמם שסיפר בפרקים שנתפרסמו בשנת 1890 ב"ג'זאי' סטאנדארד", אך כתיבתו המאוחרת היא הגותית יותר ומלווה בהערות על טבע האדם, על ההיסטוריה, על היקום, וכדומה. אימבר השלים אז, כפי הנראה, את כתיבת האוטוביוגרפיה שלו (אשר לא ידוע לנו אם אמנם הושלמה במהדרתה הראשונה, י"ג שנים קודם-לכן), אך היא הלכה לאיבוד באחת מהוצאות-הספרים היהודיות בניו-יורק.¹⁴

ב. לורנס אוליפנט

לורנס אוליפנט היה איש מפורסם מאד בזמנו: בן למשפחה מכובדת שהתרועע עם יורש-העצר האנגלי והיו לו מהלכים בבית-המלוכה; סופר נודע, שחיבר רומאנים רבי-מכר וספרי-מסעות; דיפלומט והרפתקן, שעשה בשליחות מיניסטרי-החוץ הבריטי ובשליחות חשובי העתונים בחלקי תבל רבים ושונים, וזמן-מה אף חבר הפרלמנט. אולם בלבבו של איש-מעשה מפוקח זה קיננה תמיד ההרגשה, כי החיים אינם אלא מקסם-שוא, כי משמעותם העמוקה, האמיתית, צפונה מעבר לנגלה.¹⁵ אין להתפלא, איפוא, שאדם זה נתפס בחצי ימיו לתורת "הנביא" תומאס האריס, מיסד הכת "אגודת החיים החדשים" בארצות-הברית, והקדיש את שארית שנותיו לאמונתו המיסטית החדשה. אותנו מעניין, כמובן, הצד ה"ציוני" שבו. מגעוריו אהב ולמד את התנ"ך — כך מספר לנו אימבר מפיו¹⁶ — ונסיעותיו ברחבי העולם עוררו בו ענין בגורל העם היהודי וארץ-ישראל. כבר בשנת 1856 עסק בתכנית להקמת

מסילת-ברזל מיפו לירושלים,¹⁷ ובשנת 1878 יצא, כידוע, בהצעה לישוב יהודים בחבל הגלעד. מאמריו בסוגיה זו נקבצו בספרו "ארץ הגלעד", ואחדים מהם מפליאים אותנו היום ברוחק ראייתם ובחריפותם. גם התזכיר שהגיש על כך לממשלה הבריטית נתקבל שם באהדה. באותה שנה (1879) בא לקושטא בפעם הראשונה, כדי להציע את תכניתו בפני השולטן. "השער העליון" דחה את ההצעה. הממשלה התורכית חשדה באוליפנט שהוא מעוניין בקידום האינטרסים הבריטיים במזרח התיכון יותר משהוא מעוניין בשיפור מצבה הכלכלי הרעוע של האימפריה העות'ומנית או בגורל היהודים.¹⁸

כבר בעת ביקורו הראשון בארץ-ישראל גמלה בלב אוליפנט ההחלטה להשתקע כאן.¹⁹ הוא ניסה להשפיע על "הנביא" בארצות-הברית שיעביר את הכת כולה לארץ-ישראל, אולם האריס ראה בהצעה זו אות של מרי מצד אוליפנט ולמן אותה שעה הלך והעמיק הקרע ביניהם עד שהגיע לריב גלוי. לבסוף השתקע אוליפנט בארץ-ישראל (בראשית תרמ"ג, כאמור) בניגוד למצוותו של האריס.

לאחר שדחה השולטן את הצעתו, רפה במידת-מה ענינו של אוליפנט בבעיה היהודית, אולם הפרעות של 1881—1882, שזיעזעו את דעת-הקהל בעולם, עוררו גם אותו לחדש את פעילותו ואולי גם לקיים את תכניתו להתגבש בארץ-ישראל. אוליפנט, שנמצא אז באנגליה, יצא בלוויית אשתו אליס בשליחות הקרן הלונדונית לעזרת פליטי הפרעות, עבר דרך רומניה — שם קיבלוהו היהודים בהתלהבות כגואל ומושיע²⁰ — והגיע לערי הגבול, כדי לסייע, מטעם הקרן, להמוני הפליטים האומללים שנותרו שם (כחמישים מהם שלח לארצות-הברית, לחווה השיתופית שהקימו אנשי הכת של האריס, בברוקטון שבמדינת ניו-יורק, כדי שיתרגלו שם לחיי עבודה ולחיי קומונה). מברודי נסע אוליפנט לקושטא.

לקושטא בא בשנת 1882 במטרה משולשת: לבסות להשיג את הסכמת הממשלה התורכית לתכניתו היהודית, לפעול למען הקמת מסילת-ברזל בקו חיפה—דמשק (בבעלות בריטית, כמובן), ולבסס את מעמדו ה"דתי" בארץ-ישראל. הפעם אפילו לא קיבלו השולטן לראיון, אך תכניותיו עוררו תקוות מרובות, ביחוד בלבם של אנשי ביל"ו, ששלחו אליו שליח מיוחד וקיימו עמו קשר מתמיד. מאחר שתכניתו לא נתקבלה, החליט אוליפנט לגנוזה לפי שעה. לא פעם הביע את דעתו שמוטב להפסיק את העליה שורמה לארץ-ישראל בראשית שנות השמונים עד שיינצרו — בעתד הקרוב, כך קיווה — תנאים מדיניים נוחים יותר. עם-זאת לא מנע את עזרתו מן המהגרים ולאחר שהתגבש בחיפה היה תומך בהם בכסף ובמלבושים.²¹ אולם סיועו החשוב ביותר היו סדרות המאמרים ששיגר ל"ניו-יורק סאן" ול"ג'וזאיז כרוניקל", אשר עוררו יהודים בארצות שונות לתמוך במפעל ההתישבות. במאמריו הדגיש אוליפנט, כי לדעתו החומר האנושי המתאים ביותר לבסוסן ההתישבות החקלאית היהודית הם לא הפליטים מאירופה, שהגיעו לארץ-ישראל בלא כל אמצעים ואין להם שום הכשרה לעבודה חקלאית, אלא צעירים ילידי הארץ, היודעים את לשונה ואת מנהגיה, אשר מאסו בלחם החסד של ה"חלוקה" ומשתוקקים להתפרנס מיגיע-כפיהם ולעמוד ברשות עצמם.²²

דעת-הקהל היהודית מיהרה לעטור לראש אוליפנט הילה — שלא רצה בה —

של מושיע אגדי, אחד מחסידי אומות העולם. עם האיש הזה נפגש אימבר בקושטא בראשית הקיץ של שנת תרמ"ב ועמו עלה לארץ-ישראל.

ג. יחסי אימבר — אוליפנט

שמריהו אימבר מספר בביוגרפיה שלו, כי אימבר התוודע אל אוליפנט ואל אשתו באחד מגנייה של קושטא ומיד מצא חן בעיניהם, עד כדי כך שהזמינו אותו לנסוע עמם כמזכירם. אימבר עצמו מספר על פגישה ראשונה זו דברים שונים. לא במקרה נפגשו, בגן, בשעה שהאציל האנגלי קנה מידי הרוכל היהודי מיני סדקית, אלא בבית-מגוריו הנאה של אוליפנט, לשם הלך אימבר להביע בפני הנוצרי המפורסם את רגש התרעומת שבלבו על שהעז לשתף עצמו בתנועה היהודית הלאומית! באותה פגישה, כותב אימבר, נקשרה ביניהם שיחה בעניני דת ומיסטיקה ודברי הצעיר היהודי עשו על המיסטיקן האנגלי רושם עז כל-כך, שבסופו של דבר הזמין אותו לבוא להתגורר בביתו. אימבר אינו מציין בזכרונותיו את עובדת היותו מזכירו של אוליפנט (זאת אנו למדים מתוך מכתבי אוליפנט),²³ אלא בוחר להדגיש שמעמדו בבית אוליפנט היה כמעט מעמד של בן. את סדר-יומו הוא מתאר כך: בבוקר לימוד אנגלית ואחר-הצהריים — ביקורים בבתי שכנים, כולם אנשי מעלה ידועים-שם, שחיה, דיג, וכדומה. בקצרה, סדר-יום של אציל אנגלי לכל דבר (זהו, מן-הסתם, פשר ה"אנוכיות" שמצאו העורך וסגנו כמתואר ב"ילדי הגיטו", בפרקי האוטוביוגרפיה של אימבר). למרת אוליפנט, כך הוא מספר, קרא "אמא", לפי דרישתה (אימבר היה אז בן כ"ו—כ"ז, ואלים — בת ל"ו), ואוליפנט ורעייתו קראו לו כמו שקראה לו אמו בילדותו: הרצל (לשון-הקטנה משמו הרץ).

בפרק כ"א של הזכרונות, שם מסופר על ביקורו הראשון של אימבר בבית אוליפנט, מתוארת גם פגישתו עם אליס אוליפנט. לתיאור זה הקדים אימבר מלים אחדות בפרק קודם, שבו הוא מספר כיצד נסע להחלים באי היווני כיוס, שם הירבה לשתות מייין-כיוס המפורסם, שהיה משרה עליו מצבי-רוח של הזיה. באחד הימים ראה בהזייתו שתי נשים. "האחת מהן ידעתי — זו היתה הסי אוארבך,²⁴ השניה — מי היתה?"

בפרק כ"א הוא מספר שברגע שנחו עיניו על מרת אוליפנט לראשונה חש כי "הלכתי שבי אחר אותו קסם מופלא אשר נועמה השרה על כל מי שבא במחיצתה. בדמה לי אז", הוא מוסיף, "כי מבין אני מי היתה אותה אשה שניה בחלום-המסתורין שלי, חשתי, כי מכאן ואילך עתידים הייה להשפיע על חיי". והוא מסיים: "למן היום ההוא נעשיתי עבד וידיד נאמן למרת אוליפנט אצילת-הלב".

בפרק אחר (כ"ה), שהוא מקדיש אותו ל"לילית אוליפנט" (כינויה של אליס בכת של האריס), היא מתוארת כאשה טובת-לב, גבוהה, עתירת-תרבות, עדינה ורב-חן כל-כך, ששום גבר אינו יכול לעמוד בפני קסמיה. "אפילו שונא-הנשים הגדול, הגנרל גורדון", הוא כותב, "הלך שבי אחרי עדינותה ורחש לה ידידות והערצה". והוא מסיים: "על רגשותי שלי כלפיה — חושש אני לדבר. כל דבר רע וטמא שבי בצרף באש הצחה של מבטה".

יום אחד, כשנעדר אוליפנט מביתו, הזמינתו אליס לחזרה והביעה בפניו את

השתוממותה על אהבתו העזה אליה. אולם בדיעבד שמחו היא ובעלה על אהבה זו, שהרי האמינו, כי ראשית הדרך להתעלות-הנפש היא הכנעת תאוות-הגוף. תורתו של תומאס האריס, אשר לורנס ואליס אוליפנט הוסיפו להחזיק בה ולפתחה גם לאחר שנפרדו מעל ה"כת", היתה מיוסדת על האמונה בהתאמה מיסטית בין שרשי הנשמות. אמונה זו מהדהדת גם בפרקי זכרונותיו של אימבר (את אליס ראה, כמסופר, בהזייתו עוד קודם שראה את פניה). תכלית החיים, על-פי תורה זו, היא לעורר ולפתח את הרוחניות שבאדם על-ידי עבודה גופנית קשה ועל-ידי כיבוש היצר, כדי שידע למצוא את בן-זוגו המתאים, המשלים את הווייתו. מאחר שהאלוהות מאחדת בקרבה את יסוד-הזכרות ויסוד-הנקבות, חייב גם האדם לשאוף לשלמות דר-מינית, כלומר למצוא את בן-זוגו האידיאלי. זיווג זה — טען האריס, לא תמיד זהה עם הזיווג ה"ארצי" או ה"טבעי". האריס, שניחן ביכולת מיוחדת להבחין במתרחש בספירות הרוחניות, היה אוסר בדרך-כלל על חסידי הנשואים לחיות חייהישות עם בני-זוגם ה"ארציים", בעוד שיחסי-מין עם אחרים היו לא רק מותרים אלא אף רצויים. וכך אירע גם בנישואיו של אוליפנט.

אוליפנט נשא לאשה את אליס לייסטרייג' (היא היתה צעירה ממנו כמעט בעשרים שנה) בשנת 1872, כשכבר היה חבר ותיק ב"כת", ולקח אותה עמו לאמריקה, שם נהפכה למאמינה אדוקה בתורת האריס. האריס התנגד לנישואים אלה למן הרגע הראשון, בטענו שאין התאמה בין נשמות בני-הזוג, ועשה הכל כדי להפריד בין הבעל ואשתו. רומונד דייל ואואן, אשתו השניה של אוליפנט, שנישאה לו זמן מועט קודם מותו, העלתה על הכתב את וידויו המזעזע על חייה-הנישואים שלו: "הרגלתי את עצמי בכיבוש-היצר על-ידי כך שבמשך שנים-עשרה שנים שכבה אליס האהובה, היפה, בנורעותי, בלי שתבעתי לי מעולם זכויות של בעל".²⁶ אימבר כותב על כך: "הוא (אוליפנט) ואשתו עבדו קשה שבע שנים, מלאכת-כפיים, וכל מאכלם לחם ותפוחי-אדמה כדי להיטהר מן התאוות הגשמיות ולהתקין עצמם להתמזג עם המהות האלוהית".

לאור האמונות הללו, שעל-פיהן יש לכיבוש-היצר המאזוכיסטי והסאדיסטי חשיבות גדולה כל-כך, נעשות שיחותיו של אימבר עם לורנס ואליס אוליפנט (בפרקים כ"ג—כ"ד של הזכרונות) מובנות יותר. בקיץ תרמ"ב, בעת הטיולים הארוכים שערכו בצוותא בסביבות קושטא, הסביר אוליפנט לאימבר את יסודות תורתו המיסטית, הקרובה כל-כך, לדבריו, ליהדות. כאשר היה אימבר מביא דברים דומים מן התלמוד או מן הקבלה, היה אוליפנט מביע שמחתו על כך שהוא, אימבר, היהודי, הגיע "לכלל אותה מסקנה עצמה לגבי סוד הזיווג האלוהי...". ובאחת משיחותיהם אף הוסיף: "לפיכך מאמין אני שנשלחת אלי מאת אלוהים, אשר גם עורר בלבך את החיבה למרת אוליפנט. הבטיחני נא, איפוא, כי תחיה על-פי אמונתך ותכבוש את יצריך ותתעלה ממדרגה של בשר-ודם למדרגה של מלאך — כמו שהיה האדם קודם 'החטא'".

כאשר קרא אוליפנט לאימבר כדי לבשר לו על ההחלטה לנסוע לארץ-ישראל, ישבו כולם דוממים במשך עשרים דקות עד שלבסוף פנה אל אימבר והכריז הגיגי: "אלוהים העיר את רוחי וציווני לצאת מן המקום הזה וללכת לארץ-ישראל לגור שם.

ראיתי את מלאכך הטוב והוא שמח מאד שפינית לו סוף-סוף מקום בתוך גופך לשכון בו לאחר כל גדודיו הרבים באין מעון לו". ואליס אוליפנט הוסיפה: "סמוכה ובטוחה אני, הרצל, כי יהיה בכוחך לעמוד בנסיון ההיטהרות הזה".

הדברים הללו, שנאמרו בנוסח המקובל של אנשי ה"כת", מכוונים היו בוודאי לדבקותו של אימבר ב"טיפה המרה", אך בעיקר — לאהבתו לאליס, אשר אוליפנט ואשתו תבעו ממנו שיעשה אותה מנוף לכיבוש היצר. מכאן, שאין יסוד לשמועות על אהבתה של אליס לאימבר ועל מותה שנגרם, כביכול, בגלל צערה של אהבה נכזבה וו ובגלל המריבות שנפלו ביניהם.²⁸ אליס אוליפנט אהבה אהבה אומללה רק גבר אחד בחייה — את בעלה.

בנובמבר 1882 הגיעה החבורה, שמנתה חמישה או ששה אנשים, לחיפה, ואוליפנט שכר להם בית במושבה הגרמנית שעל הכרמל, בשכנות לראש כת הטמפלרים, גוטליב שומאכר, שם הסתדרו בכל הנוחות שהיתה אפשרית בימים ההם. החורף בחיפה היה נהדר, אולם מאחר שהמתישבים האנגלים סבלו מאד מחום הקיץ, בנה לו אוליפנט מעון-קיץ בכפר הדרוזי שעל ראש הכרמל, דלית-אל-כרמל. באותם ימים (סוף 1883) חיברו אוליפנט ורעייתו את ספרם המשותף, "סימפונימאטה" (היינו, "לגשום בצוותא"), שיצא לאור בלונדון, בשנת 1885, ובו הם מפתחים את תורת האהבה שלהם. אימבר טוען בזכרונותיו, שהיה שותף במידת-מה בכתיבת אותו ספר, ובצדק — שכן הביא בו אוליפנט פרטים רבים מתורת הקבלה, שגילה לו אימבר.

קשה לקבוע כמה זמן התגורר אימבר עם משפחת אוליפנט בחיפה ובדלית-אל-כרמל. זכרונותיו נקטעים מיד לאחר שהוא מגיע לתיאור עלייתם לארץ והשבועות הראשונים לחייהם בחיפה. אולם ב"הבצלת" כתב, שישב בחיפה שלוש שנים.²⁷ אך גם במשך הזמן הזה עזב לא פעם את בית אוליפנט ברוגנו. אף-על-פי-כן הוסיפו אוליפנט ואשתו לנטות לו חסד. הוא עצמו מספר כי לאחר שקם ממחלתו הקשה, שכמעט שמה קץ לחייו, בירושלים²⁸ (כבר אז סבל ממחלת הכליות, מחמת שתיה מופרות, מחלה שמת בה), שלח אותו אוליפנט להחלים בבית אחד האיכרים בראשון-לציון, שם ישב שלושה חדשים וחירחר ריב בין האיכרים ובין הפקידות — כך טען לימים בן-יהודה. לאחר החלמתו שלח אותו אוליפנט לבירות ללמוד את מלאכת השענות. משם חזר לחיפה, ו"בעת פתחתי חנותי בחיפה התנה עמי האדון אוליפנט כי תהיה סגורה בשבת".²⁹

מדוע עזב אימבר את בית מטיביו, שרחשו לו ידידות עמוקה כל-כך ולא חדלו לדאוג לבריאותו ולפרנסתו גם לאחר שנתרחק מביתם? וכאשר באו שניהם אל בית מלוננו בירושלים לפייסו ולדבר על לבו שיחזור אליהם, מדוע השיב להם, כעדוּתו הוא, בדברים בוטים: "יעבור עלי מה, טוב לי לסבול חרפת רעב בירושלים מהתענג עמכם"?³⁰ שמריהו אימבר יודע לספר רק זאת, כי "תוכן המחלוקת שהיתה בינו ובין הסיר אוליפנט אינו ידוע עד היום". במכתב לאמו (המובא בביוגרפיה של שמריהו) כותב אימבר כי "רק על-ידי סיבה קטנה נפרדתי מאת המשפחה הטובה והעדינה, משפחת אוליפנט, אשר כיבדה אותי ואהבה אותי כבנה ממש".

נשאלת השאלה: אם אמנם היתה זו רק "סיבה קטנה", מדוע גרמה לקרע גדול

כל-כך, ומדוע נמנע אימבר לומר מה היתה? והרי בגלל הקרע הזה, כך כותב אחיו, עזב את ארץ-ישראל!

אנו נוטים להדגיש את פעולות העזרה של אוליפנט למהגרים היהודים, שהגיעו אז לארץ, ולהתעלם מעיקר עיסוקו בארץ-ישראל: מאמציו לגאול את העולם — וכן נוהג גם אימבר בזכרונותיו. אך כבר רמזנו לעיל, שאמונה זו הביאה לידי עיוות נורא בחיי-הנישואים של לורנס ואליס אוליפנט, הרגישים והאהבים. יצריה הטבעיים של אליס, אשר לא היתה כלל וכלל נטולת-יצרים, כפי שאימבר כותב עליה ביומנו, דוכאו באכזריות במשך שנים, עד שנסתלפו. בספרם "סימפונימאטה", שהיה בעיקר פרי-רוחה של אליס, והיא הכתיבה אותו פרקים-פרקים לבעלה, הם מטיפים לאמונה האומרת, שיש לפתח את ההתעוררות הרוחנית המרוממת על-ידי יחסי-מין "מטוהרים מתשוקה בהמית". הנדרסון בספרו מביא עדויות לכך, שבאותו הזמן, כלומר בשנת תרמ"ד בערך, החלה אליס העדינה "מקריבה" את עצמה על יצועם של דרוזים וערבים, אשר ככל שהיו דוחים יותר, כן היה קרבנה למען גאולתם הרוחנית, שלם יותר, כביכול. לורנס עסק במה שהוא מכנה "השיטה האלוהית להפצת האמת" בקרב הגשמים והנערות, וניסה לרכוש "תלמידים" גם בין הגברים הצעירים.

אם יש אמת בעדויות אלו, שוב לא קשה לשער מדוע "גבה טור" — כלשון שמריהו — בין אימבר ובין בני הזוג אוליפנט, ומדוע סירב אימבר בתוקף כזה לחזור לביתם. מה שהתירו לכל מיני ערבים ודרוזים אסרו עליו, שהרי לגביו היה בכך, לדעתם, משום "תשוקה בהמית"... כך ניתן להבין גם מדוע לא יכול לפרש את סיבת הרוגז, שהרי הסבר כזה היה פוגע בשמם של האנשים, שהיו יקרים ללבו מאד, וגם בשם מזכירם ובן-משק-ביתם, כלומר בשמו שלו.

אליס מתה מקדחת בביתה בדלית-אל-כרמל בחורף תרמ"ו. אותה שעה טייל אימבר במצרים. בהיודע לו דבר מותה, הספיד אותה ב"קניה", שהיא אחד היפים שבשיריו:

"עמוק בלבבי במעמקים
תשכון נפש הַרְרָה,
בלבבי שמה במחשכים
קבר לגוית בשַרְרָה."

בזכרונותיו (פרק כ"א) הוא כותב: "כמעט שלוש שנים כבר חלפו מאז נפטרה לעולם שכולו טוב. אולם בלבבי עודנה חיה ועדיין מרגיש אני ברוח הטובה שנססכה על נפשי".

לאחר מותו של אוליפנט, הספיד אותו אימבר (שהיה בין המוזמנים המעטים להלווייתו) ב"גיזאיש סטאנדארד" (ר' להלן, בין הפרקים ד' וה' של הזכרונות) וגם ב"חבצלת". "האדון אוליפנט", כתב אימבר ב"חבצלת", "התייר והסופר הגדול בענגלאנד, החובב ציון האמיתי, איננו — כי נלקח מארץ החיים. והנה לספר פרשת גדולתו וחכמתו לא פה המקום, וכבר דיברתי עליו במ"ע 'גיזאיש סטנדרד' וכל גדולי מ"ע פה העתיקו דברי בשמי. אך מענין חיבתו לעם ישראל וארצו, חיבה אשר לא היתה תלויה בדבר, אגיד פה לפני קוראי 'החבצלת'. לפני חמש ועשרים שנה עזב

אמונת הנוצרים ובנה לו שיטה חדשה בדעת אלקים בארץ, ושיטה זו עוררה בו האהבה לעם ישראל וארצו. עדות על אהבתו המה אנשי המושבה בז'כרון יעקב, אשר בעת עמדו בין המצרים הושיע אותם בלחם ובגדים, עד אשר באו לחסות תחת כנפי הנדיב הידוע.

"והנה הרבה אנשים דימו כי ידו עם המסיתים (וביותר היה האדון שייד, אשר דיבר כי הוא מסית, הוא האדון שייד אשר פעמים הרבה נקרא על שולחנו ומפתו אכל ומיינו שתה...)." שקר טפלו עליו.³¹

אכן, אוליפנט לא הטיף לנצרות, אך את ארבע או חמש השנים האחרונות לחייו הקדיש להפצת תורתו המיוחדת, תחילה בארץ-ישראל (בקרב הערבים והדרוזים), ולאחר מות אשתו גם באנגליה. את "הרצל" אימבר ראה אוליפנט כאחד מראשוני תלמידיו, ואכן, עקבות ההשפעה היא ניכרות לא רק במה שכתב אימבר בארץ-ישראל, בשיר ובפרוזה, אלא בכל מה שעשה וכתב עד סוף ימיו.

הערות

1. ר' מאמרי ב"מולד", מאי-יוני 1964, אשר קטעים ממנו משולבים להלן. גם עצם קיומו של העתון "ג'ואיש סטאנדארד" לא היה ידוע. הוא יקר-המציאות ונמצא עד לפני זמן קצר בספריית המוזיאון הבריטי בלבד. לפני שנים מעטות הגיעו לספרייה הלאומית בירושלים שני כרכים מן ה"ג'ואיש סטאנדארד", שניצלו בנס מן הדליקה באירופה והובאו לארץ במסגרת כינוס אוצרות הגולה. הכרך השלישי והאחרון צולם, לפי בקשתי, מתוך האוסף של המוזיאון הבריטי והמיקרופילם נמצא עתה אף הוא בספרייה הלאומית.
2. בפרק ה' של יומנו, או ספר זכרונותיו, קובע אימבר שנה זו כתאריך הולדתו, ויש לשער שהוא הנכון. תאריך הולדתו המקובל הוא שנת תרי"ז — 1856, ובשנת 1956 חגגו את יום-הולדתו המאה.
3. ר' יומני, להלן, פרק ט'.
4. ר' השיר "ברקאי", "כל שירי נפתלי הרץ אימבר", תל-אביב 1950, עמ' 33.
5. Philip Henderson: "The Life of Laurence Oliphant" לונדון, 1956.
6. כתבות אלה ל"ניו-יורק טאן" נקבצו בשנת 1887 בספרו של אוליפנט "Haifa".
7. ר' "תולדותיו וחיותו של נ. ה. אימבר", "מבחר כתבי אימבר", תל-אביב תרפ"ט.
8. "הן בשנת 1887, בחדש מערץ ירדתי אניה לשוב לאיראפא" — "חבצלת" תרמ"ט, גל' 38. בימים האחרונים לשהותו בארץ-ישראל "הספיק" אימבר להיות במקד המריבות בין המתישבים והפקידות בראשון-לציון. יל"ג כינה אותו או "נפתלי חסיד" וטען שעשה בראשון-לציון מעשה זמרי (ר' "המליץ" 1887, גל' 83).
9. ר' "חבצלת" תרמ"ט, גל' 38.

10. המכתב שמור באוסף האוטוגרפים בספרייה הלאומית בירושלים.
11. הכוונה לעתונו של אליעזר בן־יהודה "הצב"י, אשר אימבר פירסם עליו או ב"חבצלת" שירי־לעג, בו הוא מכנה אותו בשם "צב".
12. הכוונה לגליון "הצב"י ששלח בן־יהודה לעורך "ג'ואיש סטאנדארד" ובו מאמר, המאשים את אימבר בקבלת תמיכה מן המיסיון. כוונת בן־יהודה היתה להבאיש את ריח אימבר בחוגי האורתודוקסים, מוציא־העתון בלונדון.
13. "אמריקן היברו" מיום 12 בספטמבר 1902 (התרגום מן המקור האנגלי — שלי).
14. על כך ר' מאמרי ב"משא" ("למרחב"), גל' 19, מיום 7 במאי 1965.
15. ר' הפרק האחרון (פרק י"ט) בספרו האוטוביוגרפי של אוליפנט "Episodes in a Life of Adventure", לונדון, 1887.
16. ר' להלן, בפרק כ"ג של היומנים.
17. ר' יומני מונטיפיורי, "Diaries of Sir Moses and Lady Montifiore", לונדון, 1820, בעריכת ד"ר א. לוח, כרך ב', עמ' 59. שנה אחת אחר־יכן, בשנת 1857, נפגש אוליפנט עם מונטיפיורי במאלטה, כאשר העסקן היהודי היה בדרכו לארץ־ישראל בפעם החמישית, ושווחח עמו על האמצעים להטבת מצבם של תושבי הארץ. ר' שם, עמ' 64.
18. על ראינו של אוליפנט עם השולטן ועל כשלון שליחותו ר' "ג'ואיש כרוניקל" מיום 23 באפריל, 7 במאי, 11 ביוני ו־25 ביוני 1880. על דרכו של אוליפנט ל"ציונות", ר' בספרייהם של ש. יבנאלי "תקופת חיבת ציון", י. קלוזנר "בהתעורר עם", ופרנץ קובלר "The Vision was There", לונדון, 1956.
19. ר' ספרו של הנדרסון, עמ' 202—212, שם הוא מביא מתוך מכתבים פרטיים של אוליפנט, הרואים אור בפעם הראשונה. ור' גם עמ' 217, ובעיקר עמ' 222: "מטרתו העיקרית היתה להשתמש בתכנית (להתישבות היהודים — המע') כדי להשתקע עם אליס בארץ־ישראל וליסד שם מרכז שממנו יוכלו להמשיך במאמציהם לגאולת העולם".
20. ממכתבים פרטיים שלו ושל אליס, המתפרסמים בספרו של הנדרסון (עמ' 225, 231), וכן מספרו שלו "Episodes in a Life of Adventure" (עמ' 353) מסתבר שצרת היהודים ואליפי הבקשות לעזרה היו לו עדי־מהרה לטורח. ואכן, כעבור זמן קצר התפטר מתפקידו בשליחות הקרן.
21. ר' הערתו של בן־יהודה לתיאור המסע של לובמן ב"הצב"י תרמ"ה, גל' י"ב, שבה נאמר, כי חמש משפחות יוצאות רוסיה בראש־פינה קנו שם את אדמתן בכספים שהעניק להן אוליפנט, ושהעניק למושבה גם עזרה נוספת. פינס מעיד על עזרה בכסף ולבוש שהעניק אוליפנט לאנשי יסוד־המעלה ופקיעין. ר' "הצב"י תרמ"ו, גל' ב', ו"כתבים לתולדות חיבת ציון", כרך א', עמ' 591.
22. אכן, בהשראתו נוסדה בשנת תרמ"ו המושבה הקטנה של יוצאי צפת בגולן "בני־יהודה". ור' מכתב אחד המתישבים ב"הצב"י תרמ"ו, גל' כ'.
23. ר' הנדרסון, עמ' 225, במכתב של אוליפנט לחמותו, שם הוא מספר שעל אף ההוצאה הגדולה הכרוכה בכך, נאלץ לקחת מזכיר שיסייע לו להשיב על מאות מכתבי הבקשה לעזרה, הנורמים אליו מיהודים נפגעי הפרעות. מזכירו זה, הוא מוסף, שומע אחת־עשרה לשונות וכותב חמש. לפי הנדרסון היה זה אימבר, אולם לאוליפנט היה באותו זמן עוד

- מזכיר אחד, יהודי מומר, ואולי הכוונה כאן היא אליו ולא אל אימבר.
24. פטרוניתו בימי נעוריו, שמתה בדמי ימיה. אימבר הקדיש לה שירים אחדים. היא בזכרת גם בפרק ה' של הזכרונות.
25. Rosemond Dale Owen: "My Perilous Life in Palestine" לונדון, 1928, עמ' 23.
26. ר', למשל, מאמרו של ר' בנימין ב"התקופה" כרך י"ח (תרפ"ג), עמ' 416.
27. ר' מאמרו "מסע במצרים", "חבצלת" תרמ"ו, גל' 26.
28. ר' מכתבו ב"חבצלת" תרמ"ט, גל' 38.
29. "חבצלת" תרמ"ט, גל' 20, במכתב ההספד על אוליפנט.
30. ר' "חבצלת" תרמ"ט, גל' 38.
31. ר' לעיל, הערה 29.